# दाङ जिल्लाको कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन

घनश्याम बराल
दोस्रो वर्षको परीक्षा क्रमाङ्क : २८०८५१/०६४
त्रि.वि. दर्ता नं. : ६-३-९९९-२०४२-२००२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा
शिक्षण विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोश्रो
वर्षको पाठ्यांशको (नेपा.शि. ५९८)
प्रयोजनका निम्ति
प्रस्तुत

शोधपत्र
२०६९

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
त्रि.वि. कीर्तिपुर
काठमाडौं

८०/०६९
दाङ जिल्लाको कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन - घनश्याम बराल

# निर्देशकको सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र घनश्याम बरालले नेपाली विषय विशिष्टीकरणको पाठ्यांश ५९८ को आवश्यकता पूर्तिका निम्ति **दाङ जिल्लाको कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । निकै परिश्रमपूर्वक तयार पारिएको यस शोधकार्यको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शोध निर्देशक

.......................

**उप-प्रा दिनेश घिमिरे**

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रि. वि. कीर्तिपुर

मिति : २०६९/०४/२१

**त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय**

**नेपाली भाषा शिक्षा विभाग**

**कीर्तिपुर, काठमाडौं**

## स्वीकृतिपत्र

त्रि. वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग कीर्तिपुरका छात्र घनश्याम बरालले तयार पार्नु भएको **दाङ जिल्लाको कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन** शोधपत्र शिक्षा स्नातकोत्तर तह नेपाली विषयको निम्ति उपयुक्त भएकोले स्वीकृत गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

| क्र. सं. | हस्ताक्षर |
|---|---|
| १. प्रा. डा. सुषमा आचार्य (विभागीय प्रमुख) | ........................ |
| २. प्रा. डा. पारसमणि भण्डारी (विषय समिति अध्यक्ष) | ........................ |
| ३. उप-प्रा. दिनेश घिमिरे (शोध निर्देशक) | ........................ |

मिति : २०६९/०४/२४

# कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तह (एम. एड.) नेपाली विषयको दोस्रो वर्षको (नेपा. शि. ५९८) को पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार गरिएको हो । विद्यालय तहमा नेपाली विषय अध्यापन गर्दाको आफ्नो लामो अनुभवबाट विद्यार्थीहरूमा देखिएका वर्ण विन्याससम्बन्धी त्रुटिका कारण हुने अभिव्यक्तिगत अस्पष्टतालाई मध्यनजर राख्दै त्यससम्बन्धी विस्तृत शोधकार्य सम्पन्न गर्न सफल भएकोमा अत्यन्त हर्षित भएको छु । यस कार्यले नेपाली भाषाको लेख्य अभिव्यक्तिलाई स्पष्ट दुरुस्त, मानक र प्रभावकारी बनाउन सम्बन्धित शिक्षक र विद्यार्थीहरूका लागि कोशेढुङ्गा साबित हुने आशा एवम् विश्वास लिएको छु ।

वर्तमान अवस्थामा नेपाली वर्ण विन्यास सम्बन्धी नियम केही परिवर्तन भएको तर हालसम्म पनि निम्न माध्यमिक तह कक्षा ८ सम्मका पाठ्य पुस्तकहरू पुरानै वर्ण विन्यास अनुसार रहेकोले पुरानो नियम अनुसार नै वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिको अध्ययन यस शोधकार्यमा गरिएको छ ।

यस शोधपत्रको शीर्षक चयन, सामग्री सङ्कलन, परिमार्जन र परिस्कृत तुल्याई अन्तिम रुप दिन, साथै अध्ययन एवम् लेखनका क्रममा देखिएका विविध कठिनाइ र अन्योलताको अवस्थामा आफ्नो कार्यव्यस्तताका बाबजुद आवश्यक निर्देशन, मार्गदर्शन, हौसला र प्रेरणा दिनुहुने शोधनिर्देशक श्रद्देय गुरुवर उप-प्रा. दिनेश घिमिरेज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञताज्ञापन गर्दछु ।

शोधकार्यको सिलसिलामा छोटो समयमा पनि आफ्ना अति महत्वपूर्ण सुझाव, सल्लाह र निर्देशन दिएर लेखन कार्यमा हौसला प्रदान गर्नुहुने नेपाली भाषा शिक्षण केन्द्रीय विभागका विभागीय प्रमुख प्रा. डा. सुषमा आचार्य, प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी, उप-प्रा केशव भुसाल लगायत नेपाली भाषा शिक्षा विभागका समपूर्ण गुरुवर्गप्रति आभार प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी प्रस्तुत शोधकार्यको कठिन संघारबाट सफल गन्तव्यमा पुऱ्याउन हरपल सहयोग, सदभाव र उत्प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने (हेडअसिस्टेण्ड) तारा अधिकारीप्रति म ऋणी छु ।

शोधकार्यका लागि छनोट गरिएका विद्यालयका प्रधानाध्यापक शिक्षक कर्मचारीका साथै सामग्री सङ्कलनका लागि नमुना छनोटमा लिइएका विद्यार्थी भाइबहिनीहरू प्रति समेत सहयोगका लागि हार्दिक आभार व्यक्त गर्द छु ।

यस शोधकार्यको सिलशिलामा सामग्री उपलब्ध गराई सहयोग गर्ने भाइ त्रिलोचन पोखेल, छोरा छविलाल, निरोज बराल र छोरी निशा लगायत शुभचिन्तक प्रति पनि धन्यवाद नदिइरहन सक्दिनँ । त्यसै गरी त्रि. वि. केन्द्रीय पुस्तकालय कीर्तिपुर काठमाडौं, केन्द्रीय पुस्तकालय वेल्भुन्डी दाङ, जनता विद्यापीठ विजौरी, दाङ पुस्तकालय वी. पी. पुस्तकालय हापुर निधुवार दाङ, परिवार प्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

अध्ययनका साथै शोधकार्यमा सधैँ सहयोग पुऱ्याउने श्रीमती गायत्रा अधिकारी (बराल) छोरी सर्जु र छोरा सिर्जन पनि धन्यवादका पात्र छन् ।

प्रस्तुत शोधपत्र विद्यार्थी, शिक्षक, शिक्षाप्रेमी बुद्धिजीवीहरूसंग व्यापक छलफल गरेर तयार गरिएको छ । यस शोधपत्रमा प्रस्तुत भएका सम्पूर्ण महवपूर्ण विचारहरू आदरणीय विद्वान् गुरुवर्ग र अग्रजहरूका हुन् । केही कमी कमजोरी भए ती मेरै हुन् भन्ने कुरा विनम्रतापूर्वक स्वीकार गर्दछु ।

अन्तमा पस्तुत शोधपत्रको मूल्याङ्कनका लागि त्रि. वि. कीर्तिपुर नेपाली भाषा शिक्षा विभाग समक्ष प्रस्तुत गर्दछु ।

.......................

घनश्याम बराल

नेपाली भाषा शीक्षा विभाग

त्रि. वि. कीर्तिपुर

काठमाडौं

मिति : २०६९/०४/१९

# शोधसार

**शोधको शीर्षक :** दाङ जिल्लाको कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन

**शोधार्थीः** घनश्याम बराल

**शोध निर्देशकः** दिनेश घिमिरे, उपप्राध्यापक

**क्याम्पस/विभागः** शिक्षा शास्त्र केन्द्रीय विभाग, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि.

**शैक्षिक बर्षः** २०६४/०६५

**पृष्ठ संख्याः** ९४

**अध्यायः** पाँच

**शोधको उद्देश्य, सीमा र प्रक्रिया**

प्रस्तुत "दाङ जिल्लाको कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले गर्ने वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको अध्ययन" नामक शोध कार्य त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षण विभाग अन्तर्गत एम एड दोस्रो वर्षको नेपा.शि ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको छ ।

यो शोधकार्य दाङ जिल्लाका कक्षा ८ मा अध्ययनरत विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषाको लेखनमा गर्ने वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूको क्षेत्र र प्रकृतिको पहिचान गर्ने सामान्य लेखन,भाषिक स्तर पत्तालगाउने, त्रुटिका कारण पत्ता लगाउने र ती त्रुटिहरूका निराकरणका उपाय पत्तालगाई सुझाब प्रदान गर्ने जस्ता मुख्य उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ ।

प्रस्तुत शोधकार्यको लागि सामग्री सङ्कलन गर्ने क्रममा मूलत : क्षेत्रीय अध्ययन र पुस्तकालयीय विधिको उपयोग गरिएको छ, यसका लागि दाङ जिल्लाका हापुर, नारायणपुर, ढिकपुर, सौडियार गा.वि.स. र घोराही नगरपालिकाका एक एक विद्यालयका कक्षा ८ मा अध्ययनरत १०/१० जना विद्यार्थीहरूलाई नमुना छनोट गरिएको छ ।

जम्मा पाँच अध्यायमा सङ्गठित यस शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय, दोस्रो अध्यायमा त्रुटिको सैद्धान्तिक पक्ष र त्रुटि क्षेत्र, तेस्रो अध्यायमा ह्रस्व-दीर्घसम्बन्धी

व्याख्या विश्लेषण, चौथो अध्यायमा सामुदायिक विद्यालय, निजी विद्यालय र छात्र-छात्रा बिच तुलनात्मक अध्ययन, पाचौ अध्यायमा निष्कर्ष र सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।

**शोध निष्कर्ष**

यस शोधबाट प्राप्त तथ्य अनुसार विद्यार्थीहरूले ह्रस्व-दीर्घ, चन्द्रविन्दु, शिरविन्दु हलन्त, अजन्त, श, ष, स जस्ता क्षेत्र लगायत वर्ण विन्यास सम्बन्धी अन्य क्षेत्रमा पनि पर्याप्त त्रुटि गरेको पाइयो । अध्ययन गरिएका वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिहरूमध्ये सबभन्दा बढी त्रुटि ह्रस्व-दीर्घको प्रयोगका क्रममा गरेको पाइयो । यस सम्बन्धी त्रुटिलाई सरकारी र निजी विद्यालयका विद्यार्थी बिच तुलनात्मक रुपमा हेर्दा सरकारी भन्दा निजी विद्यालयका छात्रछात्राहरूको त्रुटिको मात्रा केही न्यून रहेको पाइयो । अध्ययनका क्रममा प्राप्त तथ्यलाई विश्लेषण गर्दा नेपाली भाषा प्रतिको दृष्टिकोण दक्ष शिक्षकको अभाव, मातृभाषाको प्रभाव, मानक व्याकरणको अभाव, पर्याप्त अभ्यासको अभाव, लेखनमा शिक्षक र विद्यार्थीको हेलचेक्र्याइँ, सतही पठन र लेखनमा अभ्यासको अभाव आदि जस्ता कुराहरू नै यस क्षेत्र सम्बन्धी त्रुटिका कारण हुन् भन्ने निष्कर्षमा पुगिएको छ ।

# विषय सूची


पृष्ठ संख्या

**अध्याय एक : शोध परिचय**

१.१ शोध शीर्षक १

१.२ शोध प्रयोजन १

१.३ समस्या कथन १

१.४ शोध कार्यको उद्देश्य ३

१.५ शोधको महत्त्व र औचित्य ४

१.६ पूर्व कार्यको समीक्षा ५

१.७ अध्ययन विधि ८

१.७.१ जनसङ्ख्याको छनौट र निमार्ण ८

१.७.२ सामग्रीको निमार्ण ९

१.७.३ सामग्रीको उपयोग तथा व्याख्या विश्लेषण ९

१.८ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा ९

१.९ शोध पत्रको रुपरेखा १०

**अध्याय दुई : वर्ण विन्यासको सैद्धान्तिक परिचय**

२.१ वर्ण विन्यासको परिचय ११

२.२ वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटिको परिचय १२

२.३ वर्ण विन्यास सम्बन्धी त्रुटि क्षेत्र १४

**अध्याय तिन : व्याख्या विश्लेषण**

३.१ परिचय १९

३.२ ह्रस्व इकार र उकार सम्बन्धी त्रुटि २०

३.२.१ ह्रस्व इकार सम्बन्धी त्रुटि २१

३.२.१.१ शब्दादिमा त्रुटि २१

३.२.१.२ शब्दमध्यमा त्रुटि २२

३.२.१.३ शब्दको अन्त्यमा त्रुटि २३

३.२.२ ह्रस्व उकार सम्बन्धी त्रुटि २४

३.२.२.१ शब्दादिमा त्रुटि २४

३.२.२.२ शब्दमध्यमा त्रुटि २५

३.२.२.३ शब्दान्तमा त्रुटि २६

३.३ दीर्घ ईकार ऊकार सम्बन्धी त्रुटि २७
३.३.१ दीर्घ ईकार सम्बन्धी त्रुटि २७
३.३.१.१ शब्दादिमा त्रुटि २७
३.३.१.२ शब्दमध्यमा त्रुटि २८
३.३.१.३ शब्दान्तमा त्रुटि २९
३.३.२ दीर्घ ऊकार सम्बन्धी त्रुटि ३०
३.३.२.१ शब्दादिमा त्रुटि ३०
३.३.२.२ शब्दमध्यमा त्रुटि ३१
३.३.२.३ शब्दान्तमा त्रुटि ३२
३.३.२.४ सारांश ३३
३.४ श,ष,स सम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण ३३
३.४.१ परिचय ३३
३.४.२ 'श' को प्रयोगमा त्रुटि ३४
३.४.३ 'ष' को प्रयोगमा त्रुटि ३६
३.४.४ 'स' को प्रयोगमा त्रुटि ३७
३.४.५ सारांश ३९
३.५ य-ए, ब-व, क्ष-छे, ज्ञ-ग्यँ र रि-ऋ सम्बन्धी त्रुटिको विश्लेषण ४०
३.५.१ 'य' र 'ए' को प्रयोगमा त्रुटि ४०
३.५.१.१ 'य' वर्णको प्रयोगमा त्रुटि ४१
३.५.१.२ 'ए' वर्णको प्रयोगमा त्रुटि ४३
३.५.२ 'ब' र 'व'/ओ को प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि ४४
३.५.२.१ 'ब' को प्रयोगमा त्रुटि ४५
३.५.२.२ 'व' को प्रयोगमा त्रुटि ४६
३.५.३. 'क्ष' र 'छे' को प्रयोगमा त्रुटि ४८
३.५.३.१ 'क्ष' को प्रयोगमा त्रुटि ४८
३.५.३.२ 'छे' को प्रयोगमा त्रुटि ४९
३.५.४ 'ज्ञ' र 'ग्यँ' प्रयोगमा त्रुटि ५०
३.५.४.१ 'ज्ञ' को प्रयोगमा त्रुटि ५१
३.५.४.२ 'ग्यँ' को प्रयोगमा त्रुटि ५१
३.५.५ 'ऋ' र 'रि' को प्रयोगमा त्रुटि ५२

३.५.५.१ 'ऋ' को प्रयोगमा त्रुटि ५२

३.५.५.२ 'रि' को प्रयोगमा त्रुटि ५२

३.५.५.३ सारांश ५२

३.६ हलन्त-अजन्त, शिरविन्दु-चन्द्र विन्दु तथा पदयोग-पद वियोग सम्बन्धी त्रुटिहरूको विश्लेषण ५३

३.६.१ परिचय ५३

३.६.२ हलन्तको प्रयोगमा त्रुटि ५५

३.६.३ अजन्तको प्रयोगमा त्रुटि ५६

३.६.४ शिरविन्दुको प्रयोगमा त्रुटि ५७

३.६.५ चन्द्रविन्दुको प्रयोगमा त्रुटि ५८

३.६.६ पदयोग सम्बन्धी त्रुटि ५९

३.६.७ पदवियोग सम्बन्धी त्रुटि ६०

३.६.८ सारांश ६१

३.७ अन्य प्रकारको त्रुटिको विश्लेषण ६१

३.७.१ परिचय ६१

३.७.२ पुरा वर्णको लोप सम्बन्धी त्रुटि ६२

३.७.३ मात्राको बढी प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि ६२

३.७.४ मात्राको लोप सम्बन्धी त्रुटि ६३

३.७.५ आधा वर्णको लोप सम्बन्धी त्रुटि ६४

३.७.६ एउटा वर्णको सट्टा अर्को वर्णको प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि ६५

३.७.७ 'रेफ' को प्रयोग सम्बन्धी त्रुटि ६६

३.७.८ सारांश ६७

**अध्याय चार : तुलनात्मक अध्ययन**

४.१ परिचय ६८

४.१.१ शब्दादिमा इ/उ सम्बन्धी त्रुटिको तुलना ६९

४.१.२ शब्दमध्यमा इ/उ को त्रुटिगत तुलना ७०

४.१.३ शब्दान्तमा इ/उ को त्रुटिगत तुलना ७१

४.१.४ शब्दादिमा ई/ऊ को त्रुटिगत तुलना ७२

४.१.५ शब्दमध्यमा ई/ऊ को त्रुटिगत तुलना ७३

४.१.६ शब्दान्तमा ई/ऊ को त्रुटिगत तुलना ७३

४.१.७ 'श', 'ष' र 'स' को प्रयोगमा त्रुटिगत तुलना ७४
४.१.८ 'य' र 'ए' को प्रयोगमा त्रुटिगत तुलना ७५
४.१.९ 'ब' र 'व' को प्रयोगमा त्रुटिगत तुलना ७६
४.१.१० 'छ' र 'क्ष' को प्रयोगमा त्रुटिगत तुलना ७७
४.१.११ छात्र,छात्रा विद्यार्थीहरूका बिच हुने त्रुटिको तुलना ७८
**अध्याय पाँच : निष्कर्ष र सुझाव**
५.१ निष्कर्ष ८१
५.२ सुझाव ८५
५.३ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भाव्य शीर्षकहरू ९२
**सन्दर्भ ग्रन्थ सूची** **९३-९५**
**परिशिष्टहरू** **९६-१०२**

# तालिका सूची


| तालिका न. | शीर्षक | पृष्ठ |
|---|---|---|
| तालिका नं. १ | शब्दादिमा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूको स्थिति | ६९ |
| तालिका नं. २ | शब्दमध्यमा इ/उ त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूको स्थिति | ७० |
| तालिका नं. ३ | शब्दान्तमा इ/उ मा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूको स्थिति | ७१ |
| तालिका नं. ४ | शब्दादिमा ई/ऊ मा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूको स्थिति | ७२ |
| तालिका नं. ५ | शब्दमध्यमा ई/ऊ मा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूको स्थिति | ७३ |
| तालिका नं. ६ | शब्द अन्त्यमा ई/ऊ मा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूको स्थिति | ७४ |
| तालिका नं. ७ | श, ष र स को प्रयोगमा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीको स्थिति | ७५ |
| तालिका नं. ८ | य र ए को प्रयोगमा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूको स्थिति | ७५ |
| तालिका नं. ९ | ब र व को प्रयोगमा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूको स्थिति | ७६ |
| तालिका नं. १० | छ र क्ष को प्रयोगमा त्रुटि गर्ने विद्यार्थीहरूको स्थिति | ७७ |
| तालिका नं. ११ | छात्रहरूको वर्ण विन्यासगत स्थिति | ७८ |
| तालिका नं. १२ | छात्राहरूको वर्ण विन्यासगत स्थिति | ७९ |

# सङ्केत सूची

| | | |
|---|---|---|
| आ. दि. | - | आभार्य दिक्षित |
| उ. मा. वि. | - | उच्च माध्यमिक विद्यालय |
| डा. | - | डाक्टर |
| नि. मा. वि. | - | निम्न माध्यमिक विद्यालय |
| नेपा. शि. | - | नेपाली शिक्षा |
| पा. वि. के. | - | पाठ्यक्रम विकास केन्द्र |
| प्रा. | - | प्राध्यापक |
| पृ. | - | पृष्ठ |
| पं. | - | पण्डित |
| मा. वि. | - | माध्यमिक विद्यालय |
| वि. सं. | - | विक्रम सम्बत |
| सम्पा. | - | सम्पादक |
| त्रि. वि. वि. | - | त्रिभुवन विश्वविद्यालय |